

Otto Sperling (1602-1681)

– moderne europæer, anset læge, politisk fange

Interesse for planter ledte Otto Sperling til medicinstudiet med anatomi, kemi og botanik. Som ung udforskede han naturen i Skandinavien og Sydeuropa, og som internationalt uddannet læge fik han praksis i Danmark-Norge. Corfitz Ulfeldt blev hans patient, og venskab opstod mellem Sperling, Ulfeldt og Leonora Christine, Ulfeldts trolovede. Sperling blev kongelig Botanicus og livlæge for Christian 4. Ulfeldt-processen under Frederik 3. rev Sperling med. Dommene ansues kritisk.

*af paleontolog, lektor Ella Hoch,
Gram Museum for Naturhistorie og Palæontologi, Museum Sønderjylland*

I det syttende århundrede ophørte den passionerede søgen efter det absolut sande, så at menneskeheden kunne begynde at ændre verden. Så kort er det sagt af amerikaneren Saul Bellow (1964). Renæssancen havde nået de nordiske lande, og oplysningstiden spirede i Europa. Med genfødselen af den førkristne græske nysgerrighed efter virkeligheden var naturen i vid forstand, inklusive menneskekroppen, blevet genstand for de moderne vestrelændinges udforskning. Kunsten skildrede det sansede i den materielle verden, og videnskaben udvikledes ved observationer og eksperimenter og blev anvendt på praktiske forhold såsom behandling af sygdomme, fremstilling af instrumenter og maskiner og tilvirkning af nyttige produkter.

Dygtige renessancelæger diagnosticerede ud fra tiltagende viden om menneskets anatomi og organernes funktion og afprøvede kemiske præparater mod sygdomme, og mange drev botaniske studier ud over universiteternes pensum for lægeplanter. Der bredte sig en naturvidenskabelig interesse for planternes former og deres forskellighed betinget af vokseste-

derne. Og lægerne tog afstand fra magi, der efter mange menneskers mening var knyttet til særlige genstande, heriblandt de såkaldte *tungesten* (til højre). De var populære blandt konger og adel, fordi vinen, en tungesten blev dypet i, blev rensat, mente man, for hemmeligt tilsat gift. Tungesten, eller på latin *glossopetrae*, blev fundet i jorden i visse egne, og nysgerrige læger gav sig til at undersøge, hvad de var, og hvorfor de forekom disse steder.

Interessen greb også danske læger og anatomer i 1600-tallet, og særligt to bidrog til forståelsen af, dels at tungesten er fossile hjattænder, dels hvad fossiler er. De to var Ole Worm (1588-1654) og Niels Stensen, *Nicolaus Stenonius* i datidens latinisering, eller Steno (1638-1686). Niels Stensen fik sin medicinske grunduddannelse ved Københavns Universitet, læste videre ved udenlandske lærestole og blev kendt i Paris for sine enestående anatomiske dissektioner og tolkninger. Senere, i Toscana, mens Steno var tilknyttet storhertugens familie, der interesserede sig for naturvidenskab, vandrede



Tungesten (højde 3,1 cm) indfattet i sølvfiligran med øsken, hvori tungestenen kunne ophænges på et lille stativ, et 'tungestenstrø', der horte til taffelopdekningen. Den viste tungesten indgik i Det kongelige danske Kunstkammer, overgik til Rosenborg, og er nu på Nationalmuseet (Gengivet efter Gundestrup 1991, I, s. 139).



Otto Sperlings selvbiografi (1673), indbundet i lyst svineskindspergament (18 × 21,5 × 5 cm). Det Kongelige Bibliotek, GKS 3094 4^o

han i landskaberne og lagde mærke til, at klipperne af sand- og kalksten, der kunne indeholde skaller af havets dyr, bestod af lag. Han ræsonnerede om lagene, at de var blevet aflejret lidt efter lidt oven på hinanden, så at de nedre var ældst og de øvre yngst, og at sådanne bjergartslag kan blive slidt, f.eks. af vand, eller vippet, f.eks. ved jordskælv, hvorefter ny lag kan blive aflejret vandret oven på de forstyrrede lag. Herved opstår komplekse lagfølger. Stenos *De solido* fra 1669, der med en enkelt planche forklarer både det netop beskrevne superpositionsprincip og princippet om krystalvinklens konstans, regnes for et geologisk hovedværk. Dog blev 'geologi' ikke nævnt; ordet og begrebet var endnu ikke i brug.

Medicinstudiet indeholdt fag som kemi, anatomi og botanik, der også kunne anvendes til analyse af Jorden og dens organismer, og videbegærlige læger var med til at føde videnskaben geologi, læren om Jorden, med palæontologi, læren om Jordens uddøde arter af planter og dyr, og mineralogi, læren om mineraler. Det var

emnet for to internationale møder under overskriften *History of Geology and Medicine* afholdt i *Geological Society of London* regi i 2011 og 2014. Som palæontolog og deltager i disse møder søgte jeg spor af palæontologisk forståelse i tekster af lægerne Ole Worm og Otto Sperling, henholdsvis i Worms oversatte og publicerede korrespondance (Hoch 2013) og i Sperlings breve indeholdt i Worms korrespondance og i Sperlings selvbiografi og bevarede noter. *Otonis Sperlingii Selbstbiographie bis auf das Jahr 1673* bevares på Det Kongelige Bibliotek som et 489 sideres manuskript sammensyet og indbundet og tilføjet forord ved sønnen Otto Sperling. Han fik manuskriptet overdraget inden sin afrejse fra København i 1673 efter tre års forgæves forsøg på at få faderen frigivet efter fængsling siden 1664. Dele af manuskriptet er blevet oversat og udgivet sammen med resumeer af andre dele og et fyldigt forord af Sophus Birket Smith (1885). I teksterne, og især i manuskriptets ord forment af Sperlings tanker og hånd, traf jeg Sperling og genkendte naturforskerens

egenskaber, mødte et søgende menneske med en klassisk forskers mentale distance til det politiske fag.

Sperling sluttede venskab for livet med parret Corfitz Ulfeldt og Leonora Christina og fulgte dem som læge og ven på mange rejser. Han adlød sit kald som læge og blev bedraget og fængslet af dansk øvrighed i 1664 i forbindelse med anklagen mod Corfitz Ulfeldt lydende på landsforræderi. Begge blev dødsdømt, men Sperlings dom blev ændret til fængsling, og han sad indespærret i Blåtårn til sin død i 1681. Stadig foruroliges den, der møder Sperling, af fornemmelsen af uret.

Tiden og stedet

1600-årene i Europa var glansfulde og gruopvækkende, storslåede i pragt og menneskelige evner, skræmmende i de underlegnes ubeskyttethed; krigene var grumme, tortur var almindelig, kættere og hekse blev brændt levende, der var bogcensur og kontrol med rejser; verden med dyr og planter og forskellige folkeslag var endnu delvis ukendt for europæerne, og de blev tiltrukket af det fremmedartede. Christian 4. (regerede 1588-1648) opbyggede en af Europas største flåder, skabte byer såsom Glückstadt ved Elben og Christiania i Norge (Kristiania, Oslo), og lod opføre bygningsværker, Rosenborg, Trinitatis Kirke og Rundetårn med observatorium, Regensen til universitetets studerende, Nyboder til flådens folk, og mange andre. Forbruget af tømmer var enormt, og skovene blev ødelagt og jorden blotlagt for udvaskning og sandfygning, som Ole Worm begræd (Kjærgaard 1991). I Norden blev der også drevet rovdrift på pelsdyr og på hvaler i Nordatlanten til olie til Europas lamper. Med gensidig handel som ædelt formål

skaffede staterne sig kolonier og handelspladser i fremmede verdensdele. I 1616 gav Christian 4. tilladelse til oprettelsen af et ostindisk handelskompagni, flere kompagnier fulgte, og dansk slavehandel begyndte hen mod århundredets slutning (Lauring 2014). I 1619 udsendtes en ekspedition ledet af nordmanden Jens Munk med ordren at søge Nordvestpassagen, en nordlig søvej til Orienten. Malme blev brudt i Skandinaviens fjelde såsom jern til knive, hestesko, kanoner, søm m.m.m. Skultuna Messingsbruk blev grundlagt i 1607 under Karl 9. af Sverige, og Kongsberg Sølvværk i 1624 under Christian 4. af Danmark-Norge.

Dobbeltmonarkiet Danmark-Norge med Island, Færøerne, Hertugdømmerne Slesvig-Holsten, Skåne, Halland, Blekinge, Gotland og flere baltiske og andre besiddelser var en europæisk stormagt. Christian 4. angreb Sverige i 1611, indtog Kalmar og blev tilkendt stor krigsskadeserstatning ved fredsslutningen i 1613. Mindre vellykket var Danmark-Norges deltagelse i 30 års-krigen fra 1625, men dog med moderat tab ved fredsslutningen i Lübeck 1629. Tilbageholdende (eller holdt tilbage af rigsrådet) med yderligere krigsdeltagelse påtog Christian 4. sig rollen som mægler mellem Europas krigende parter og søgte at præge udviklingen i dansk interesse. Som beskrevet af Bencard (2000) var danske politiske mål, bl.a., at hindre svensk magtudvidelse, at opretholde herredømmet i Østersøen og fri ret til at opkræve øresundstold, og at få ret til at opkræve told af trafikken på Elben og tvinge Hamburg til underkastelse. Det sidste blev opnået i foråret 1643. Bencard skriver malende, at Danmark lagde en imponerende mængde energi i mæglerrollen i 1630'erne, og repræsentanter for rege-

ringen blev udsendt til alle verdenshjørner udstyret med detaljerede instrukser omhyggeligt udformet af kongen selv. Som mægler for Europa var Christian 4. på højden af sin magt og indflydelse.

I december 1643, provokeret af Danmark måske som beskrevet af Bencard (2000:212-13), gik Sverige til angreb gennem Holsten og Jylland, og Danmark-Norge blev besejret. Krigen, benævnt efter den svenske general Torstensson, afsluttedes med vanskelige fredsforhandlinger støttet af fransk diplomati i Brømsebro 1645, hvor Christian 4. var repræsenteret ved Corfitz Ulfeldt. Denne havde fra 1636 haft sæde i rigsrådet, blev i 1637 tillige statholder i København og var fra 1643 rigshofmester. Torstensson-krigen efterlod et stækket Danmark-Norge. Ulfeldt var sandsynligvis, og som beskrevet af Sperling, en dygtig forhandler i Brømsebro. Men han blev efterfølgende beskyldt for tabet af Halland (for 30 år), og onde tunger anklagede ham for ikke at have holdt flådens depoter i orden. Kongens utilfredshed og mistillid blev nemt vakt efter ulykkerne, der også omfattede et øje ødelagt under slaget på Kolberger Heide.

Christian 4.s egenrådighed, der førte til forarmelse af riget, var uden tvivl medvirkende til, at sønnen og efterfølgeren Frederik 3. (1609-1670) måtte underskrive en særdeles skrap håndfæstning udformet af rigsrådet. Men efter ny krig mod Sverige, Karl Gustav-krigen 1657-1660, tilkendegav repræsentanter for borgerstanden og gejstligheden utilfredshed med adelens magt og skattefrihed og tilskyndede til indførelse af kongelig enevælde, hvilket skete i 1660. Tilstandene før og efter blev skildret af den engelske diplomat og gesandt ved det danske hof

i 1689-1692 Robert Molesworth (1656-1725) i en tankevækkende beretning om Danmark i 1692, trykt første gang i 1694. Efter Molesworth's opfattelse nu 32 år efter enevældens indførelse havde den skadet landet,"for the king has taken such care by reducing ancient and rich families to a low estate, by raising new ones, by making all the people poor in spirit as well as purse [...]: insomuch that I verily believe the Danes do now really love servitude" (Molesworth 1752:185-186). Og angående forholdet mellem danskerne og svenskerne "there is such a fixed hatred between these two nations, by reason of the injuries they have so often given and received, that it is thought impossible that the Danes, who have been for the most part the aggressors, as well as the sufferers, can ever forgive [the Swedes]" (Molesworth 1752:186-187).

Ifølge Molesworth var bønderne nærmest livegne. De, der boede langs hovedvejene, skulle stå parat med friske heste, når kongen og andre betydende personer rejste gennem landet, hvad de ofte gjorde netop på de årstider, hvor folk og dyr behøvedes i markerne. Der skulle seks til otte bondeheste for hver vogn, for de var kun lidt større end kalve (grundet dårlig ernæring), og de stakkels, rystende bønder blev "so beaten and abused, that it has often moved my pity and indignation to see it" (1752:62). Også samfundslivet var kommet under kritisk observation i 1600-tallet. Englænderen Thomas Hobbes (1588-1679), der udviklede sin politiske filosofi i Paris, når han ikke kunne være i London, skabte grundlaget for mange af nutidens politiske idealer. Molesworth kendte utvivlsomt hans tanker og havde måske læst Hobbes' *Leviathan* fra 1651.

Molesworth roste Danmark, hvor han fandt grund til det. Om landets love var hans generelle indtryk, at de var gode, retfærdige og klare, og vedrørende medicin og lægegerning citerede han, bl.a., at ingen person må være apoteker uden at være udpeget af et kollegium af læger; at apoteket og dets varer visiteres to eller tre gange årligt; at priserne på medicin er fastsat, så at ethvert barn kan sendes til apoteket efter medicin; og at der føres bog på apoteket over, hvad der sælges, til hvem og efter hvis recept. Disse statslige påbud, der daterer sig til kongelig forordning af 1619, fremgår også af 'Schous Forordninger' (Schou 1795). Afsnittet fra 4. Dec. 1672 'Om Medicis og Apothekere' strækker sig over ikke mindre end 12 sider, skønt det kun er et revideret sammendrag af Christian 5.s Forordninger om emnet. Til supplerung af ovenstående: "Ingen uden *promoti Medici* [...] maae tilstædes *Medicamenta* indvortes at *exhibere* eller forskrive; Alle andre, være sig Apothekere, Bartskere, Chymister, Okulister, Brusksnidere, Qvaksalvere, *Empirici*, i hvad Navn de have kan, Mænd eller Qvinder, skal sig derfra entholde, ..." (Schou 1795:111). Der var respekt om lægegerningen.

Prægningen af Otto Sperling

Sperling angiver selv, at han blev født den 28. december 1602, og selvbiografien tegner et billede af en tryk opvækst hos dannede og forstående forældre i Hamburg. Sperling skrev den, efter at han fik tilladelse til at få pen og papir i Blåtårn, og den er mestendels på hans modersmål, tysk, med danske indslag, hvor han citerer dansk tale. Begge germanske sprog står med gotisk skrift, mens spredte latinske ord er i latinsk skriftform. Som akade-

miker talte Sperling også latin, og han var flydende i italiensk, som han brugte i studietiden i de italienske lande, og som man talte i de højere kredse, hvor han færdedes omkring århundredets midte (jf. Toftgaard (under udgivelse)). Af Sperlings bevarede noter fremgår, at han skrev græsk med det græske alfabet. Sperlings sprogfærdighed, såvel antallet af sprog som brugen af sprogene, der bedømt på selvbiografien var praktisk snarere end pedantisk litterær, afspejler hans internationale orientering grundlagt i den 'frie rigsstad', Hansestaden Hamburg.

Nordøst for Elben og fristaden Hamburg lå Det dansk-norske Rige i form af Hertugdømmerne, hvis tyske sprog var et af Danmark-Norges fire officielle sprog (de øvrige var dansk, norsk og islandsk). Sprog-lighed såvel som Hansa-forbundets handel mellem byer omkring Nordsøen og Østersøen befordrede kulturelle forbindelser mellem Hamburg og Danmark-Norge, som det også ses i Sperlings tilfælde. Fra sin barndom omtaler Sperling to interesser, som var at synge – han sang i flere af Hamburgs kirker – og at studere planter. Hans far, der var rektor ved Skt. Johannes-Skolen, hjalp ham ved at skaffe ham adgang til haven (med lægeplanter) tilhørende et apotek. Interessen for planter bevirkede, at Sperling kom i lære hos en apoteker i Leiden og senere fortsatte i medicinstudiet. Som studerende rejste han med et par bekendte omkring i Nederlandene og traf mange af tidens lærde; de besøgte også maleren Rubens i hans værksted. Sperling var tydeligvis ikke en nørdet boglig *studiosus*, men et menneske drevet af trang til at observere og erfare, en renæssance-begavelse frem for en skolastiker. Fra de højere samfundslag sendtes sønnerne ofte på Den store Lærerejse i

Europa, men i erkendelse af familiens ret beskedne økonomiske formåen foreslog Sperlings far Otto at rejse til København og tilbyde sig som rejseledsager (vejleder) for unge adelsmænd. Faderens ven i København, doktor Thomas Fincke, blev adviseret om Ottos ankomst.

Doktor Fincke modtog Otto med glæde og præsenterede ham for stadens betydende læger med interesse for naturen, den gamle Caspar Bartholin, Ole Worm og Jørgen (/Georgius/Georg) Fuiren. Ingen rejseparate unge adelsmænd meldte sig, men Sperling fik mulighed for at følge med Christian 4. om bord på et af hans skibe til Herredagen i Bergen. Ankommet hertil drog han ud i det sydlige Norge som ung naturforsker, studerede og samlede planter, undersøgte dyr, observerede bjergarter, klatrede på klipper og rejste gennem skove, til fods eller til hest, og undertiden til vands, i sin søgen efter ny arter og naturforhold, han ikke kendte. Undervejs boede han hos lokale læger og præster, der værdsatte at diskutere med studenten. Sperling var åben og modtagelig, kun udtrykte han kritisk forundring, da han fandt, at Bergens læge, som dog var en lærd og berejst mand, ikke var nogen *Botanicus* og slet ikke nysgerrig efter, hvad der er i naturen. Beretningen om et ungt menneske, der i renæssancens ånd drager ud i vilde egne af Norge for at lære om naturen og oplever så stærkt, at han som gammel mand i fængsel kan fortælle så livsnært om det, åbner ind til mennesket Otto Sperling, der senere i livet kunne tåle stærk modgang.

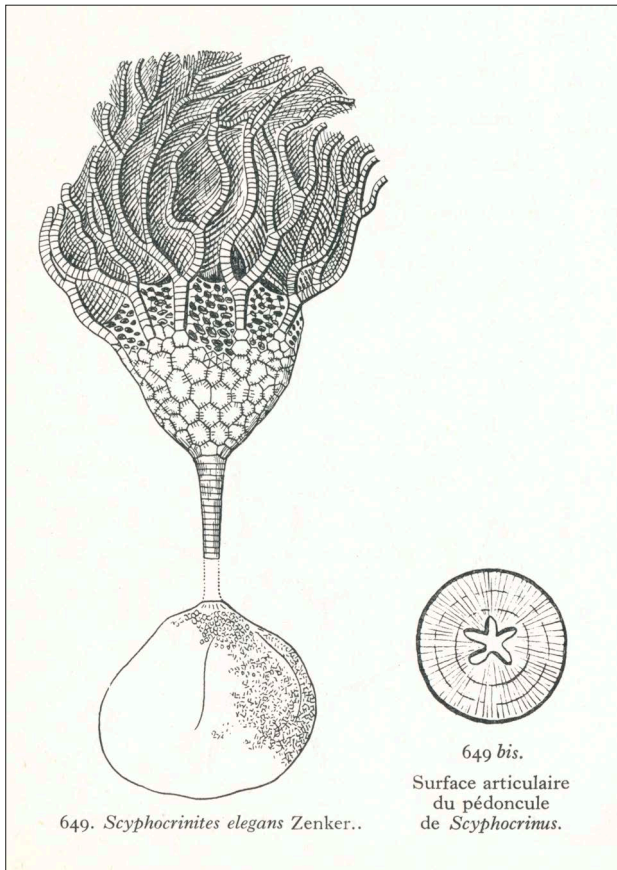
Efter Norge, i 1623, deltog Sperling med doktor Fuiren i en botanisk ekspedition til, bl.a., Gotland og nærliggende øer (indtil 1645 dele af Danmark-Norge). Christian 4. havde, som noteret af Her-

holdt (1811:180), ved den omhu han viste for det kemiske og botaniske studium bekostet, at "Fædrelandets første Botaniker Dr. Georg Fuiren, tilligemed Otto Sperling [rejste] omkring i Danmark-Norge for at undersøge de indenlandske Planter". Det pågældende afsnit af Sperlings selvbiografi, der også er af palæontologisk interesse, er ikke udgivet. Sperlings bidrag til palæontologien var ikke videnskabeligt banebrydende, men afsnittet er værdifuldt blandt andet ved at vise Sperlings videnskabelige dannelse, der genspejlede hans tids ånd og viden. Som deltager i en botanisk forskningsrejse gav Sperling agt på fossiler og omtalte dem sidenhen ved datidens videnskabelige navne. Bredde i interesse var normen i renæssancen, i modsætning til nutidens specialisering, og Sperling fremtræder som en opmærksom naturforsker.

Sperling skrev (manuskript p. 53): "Und ob wir zwar keine [neue?=neue?] kräuter auff diesen eylanden [lille ø ved Gotlands kyst] funden, so fandt ich doch daselbst, viele schöne petrificirte Sachen, und gantze klippen vom Sternstein *Astroites* oder *Lapis stellaris* genandt, wovon Ich gueteprovision mitnahm". Udtrykket "petrificirte Sachen", forstenede genstande, afspejler den ny forståelse, at sådanne objekter er naturlige forsteninger og ikke mystiske dannelser. I nogle tilfælde genkendte man det forstenede emne (f.eks. hjatand, muslingeskal), men ideer om uddøde arter, Jordens og organismernes evolution, enorme tidsspan og anderledes fortidige miljøer var kun under forsigtig fremspiring i anden halvdel af 1600-tallet, med englænderen John Ray (1627-1705) som en af de betydeligste palæontologiske tænkere (f.eks. Wagner 1986). Stjernesten, *Astroites* eller *Lapis stellaris* var, som

groß und klein Caribbó, und eine genant Otracó, die
 vor Caribben hinnen wie daselbst müßte magé, als wir
 auß Hollandt bereits gesehen hatten. Und weil wir
 nachts einfiel, müßten wir auß groß Caribbó blieben, all
 wo kein Myßverfuch, sondern nur einfaße am Lande
 sind, wann wir die Fischer für Otracó und Lagerweiser, die
 in Bergen pflegten. Sie saß zu uns gab artige Jovation.
 Denn da wir kein Licht noch Feuer hing bey uns hatten,
 und der h. Doctor daß abendstehen gleichwohl hatten wol-
 te, denn er allezeit seine kalte Künze und Schlafentzitter
 bey sich führt, da bog einer von unsern Fischer auß seinem
 Orsack, ein runder fischenholz kerze, und gienck damit
 an seinen Kofte der Orsack und Eiser daß saure, und
 hing damit an ^{ein} runden in ein runder kerze Kofte, daß
 gab als bald Feuer, woben er ein wenig hinder sich, und
 blies ab auß mit dem Munde, da hatten wir Feuer womit
 er gedorets Otracó, die der ander Fischer gefaslet
 hatte anhandte, und zielten also bey diesem Kerze an-
 fang Abendtmaßzeit, und legten uns die nacht hier
 ein. Und ob wir besser keine neue Kräuter auß die-
 sen Inseln finden, so fandt ich was daselbst viele pho-
 no petrificats Darsen und ganze Klippen vom Otracó
 Astroites oder Lapis stearis genant, wovon ich gütigen
 vision mitnahm. Auß Otracó fandt ich eine alte Inscrip-
 tion mit Römischen Staben, welche ich auch copierte und nach auß
 ein Stück papier unter andern meinen Orsacken in finden
 ist. Da wir nun das Landt geringe in unsern machten
 wir was fertig hier heimbrachten, an dem Ort da unser der
 Fischer zuwartet, genant Dischidason. Die Inscrip-
 tion von Hollandt bracht, müßte ich als hier besondert melden,

Side 53 af Otto Sperlings selvbiografi (1673). Sproget er tysk, skriftformen gotisk, med videnskabelige navne i latinsk skriftform (se linie 8 fra neden).



649. *Scyphocrinites elegans* Zenker..

649 bis.
Surface articulaire
du pédoncule
de *Scyphocrinitis*.

Astroites, stjernesten, er forstenede led (med stjernemønster) af stilken af søliljer, dyr beslegtede med søpindsvin og søstjerner.

Alle disse dyr, der lever i havet, har skelet af kalk, der nemt forstener i kalkrige aflejringer. De gotlandske søliljefossiler er fra silurtiden, et tidsrum i Jordens historie for omkring 430 millioner år siden. Et helt søliljeskelet fra silurtiden ses til sammenligning. Søliljer fra yngre jordperioder har mere fremtrædende stjernemønstre.

Gengivet efter H. & G. Termier: Paléontologie stratigraphique, 1960, s. 110.

typisk i 1600-tallet, navngivet efter formlighed og ikke efter 'væsen'.

Umiddelbart efter det palæontologiske indslag følger omtale af en runeindskrift, som Sperling også fandt. Han fortæller, at han skrev den af, og hvor han siden havde lagt papiret med afskriften, måske for at sønnen Otto, som selvbiografien især var henvendt til (jf. Smith 1885), kunne finde den frem og se den. Runeskrift var det almindelige skriftsystem i Norden i jernalderen (f.eks. Imer 2007) og var i aftagende brug gennem middelalderen, hvor kirkens latinske skriftsystem udbredtes. Ole Worm stu-

derede gamle runeindskrifter og var en af Europas førende runologer. I 1600-tallets folketro tillagdes runer magisk kraft ligesom mange fossiler; og at runer ofte findes indhugget i sten, og fossiler ofte findes i sten, samt at Worm studerede både runer og fossiler og var en slags lærer for Sperling, bidrog utvivlsomt til, at Sperling sammenkædede de to. Koblingen mellem runer og geologi træffes for øvrigt igen i 1800-tallets store Runamodebat (f.eks. Hoch og Petersen 2008).

Student Sperling kom fra Norden til Sydeuropa, hvor han rejste, arbejdede og studerede i det italienske område. Han

blev tilbudt at passe en prægtig have tilhørende en venetiansk adelsmand, tilførte den sjældne plantearter og var så vellidt, at ejeren bad ham vende tilbage, når han havde taget sin eksamen og besøgt sin familie i Hamburg. I 1627 blev Sperling erklæret *Doctor philosophiae et medicinae* ved Universitetet i Padova.

Sperling som læge og ven

I 'Schous Forordninger' vedrørende 1672 omtales lægemidler af særlig karakter, heriblandt *Mercurium Sublimatum*, *Arsenicum*, *Antimonium* og *Vitriolium*. *Mercurium* (kviksølv) blev brugt mod Franzøske Pokker (syfilis), og den unge Sperling havde på universitetet anbefalet det forsøgsvis mod en uforklarlig sygdom, der derpå blev kureret. Gennem hele sin lægegerning viste Sperling sig eksperimenterende med intuitiv forståelse af sygdomme.

Forskellige omstændigheder førte til, at Sperling fik sin første lægepraksis i Bergen, hvor der blandt patienterne var et udmærket betalende klientel af tyske borgere tilknyttet Hansa-handelen. Sperling stiftede familie og var glad for at være i Bergen, men lod sig i 1632 overtale til at flytte til Christiania (Oslo), hvor forholdene blev ringere. Herfra blev han tilkaldt af den unge, danske adelsmand Corfitz Ulfeldt, der i 1632-34 var lensmand på Bohus, fæstningen på en klippe i Götaelven. Det tog Sperling otte dage at nå Bohus. Ulfeldt havde et plagsomt sår på benet, og, som Sperling fortæller, efter konsultationen konverserede de på italiensk, følte sig som åndsfæller, og Sperling blev på Bohus i fire uger. Der fødtes et varmt venskab imellem Sperling, Ulfeldt og dennes trolovede og fra 1636 hustru Leonora Christina, Christian 4.s datter.

Selvbiografien er af eftertiden blevet kaldt delvis utroværdig og præget af forfatterens tendens til forherligelse af sig selv og sine venner. For forståelsen af Sperling kan datas absolutte korrekthed være mindre vigtig end beretningens subjektive sandhed. En lang tekst forfattet i en 1600-tals fængselscelle isoleret fra næsten alt vil uomgængeligt indeholde fejl. Overordnet betragtet, bedømt ud fra anden viden, havde Sperling en god hukommelse. Og hvor han efter sigende pyntede på sandheden, enten pyntede han bevidst på sandheden, eller også gengav han, hvad han opfattede som sandheden. Sidstnævnte mulighed har været en hovedkondition for dette studium.

Glæden og inspirationen ved mødet med Ulfeldt og Leonora Christina blev bærende for Sperlings senere livshistorie. Fra Christiania flyttede Sperling-familien til hustruens gård i Sønder Jernløse på Sjælland, men Ulfeldt anbefalede Sperling for sin svigerfar, Christian 4., og Sperling kom til København, hvor han blev læge for Børnehuset, dernæst kongelig *Botanicus* for haven omkring Rosenborg, Kongens Have, og livlæge for Christian 4., og senere fik han også lægepraksis blandt Københavns borgere, hvor han blev højt anset. Sperling var nu nær kollega og ven med Ole Worm. De vanskelige tider efter Torstensson-krigen 1643-45 fik også Sperling at føle, idet han blev opsagt såvel i Børnehuset som i Kongens Have og siden som læge, fordi krigen havde kostet så meget og utvivlsomt som følge af den bagtalelse og mistillid, der også ramte Ulfeldt. Kongen forsonede sig dog igen med Ulfeldt. Og ved Christian 4.s dødsleje på Rosenborg i 1648 var Otto Sperling og Ole Worm til stede som kongens læger.

Sperlings selvbiografi og andre oplysninger tegner et billede af Corfitz Ulfeldt (1606-1664) som et højt kultiveret, belevent, emotionelt og charmerende menneske, velbegavet og stolt. I sin ungdom havde han været på den store dannelsesrejse i Europa, og han talte flere sprog. Han var af højadelig slægt, og hans farfar, Jacob Ulfeldt (1535-1593), medlem af rigsrådet på Frederik 2.s tid, var i 1578 blevet udpeget til at lede en dansk diplomatisk delegation til Zaren af Rusland under Den livlandske Krig i 1558-1582/83. Zaren var Ivan 4. Vasilevic, Ivan den Grusomme, og, som Richard Mott skrev i forordet til sin oversættelse af Jakob Ulfeldts beskrivelse af den otte måneder lange, forfærdelige rejse (Ulfeldt 1608/1993), var det "En uvidende Dansk regering over for en vild barbar og hans kreaturer – det kunne kun gå galt, og galt gik det". Den hjemvendte Jacob Ulfeldt blev straffet for at have overtrådt sine beføjelser.

Den unge Corfitz Ulfeldt havde Christian 4.s tillid og blev udsendt på vegne af kongen på diplomatiske missioner i Europa. Christian 4.s ambassader var sædvanligvis storslåede i omfang og antal af deltagere og i udstyr og gaver, såsom heste, til de fremmede monarker. Som læge var Sperling i 1640-41 med ambassadør Hannibal Sehested i Spanien, først imod sin vilje da Fru Sperling ventede sig, men efterfølgende med udbytte i form af naturvidenskabelige iagttagelser og sproglige og litterære studier. I 1642 var Sperling med Ulfeldt på en rejse med våben til England, hvor Cromwell bekrigede kongen, som var Christian 4.s søstersøn.

Med tiltagende erfaring og viden fik Ulfeldt større indflydelse i København,

alt imens Christian 4. svækkedes af alder, splid i familien og problemer affødt ikke mindst af Torstensson-krigen. Kongen og Ulfeldt var uenige i rigsrådet, og Ulfeldt optrådte også magtfuldt efter Christian 4.s død. Man aner, at Ulfeldt var dygtigere og så skarpere end de fleste og var aldeles udemokratisk. Frederik 3. og kolleger i rigsrådet blev hans fjender. I 1651 forlod Ulfeldt med sin familie Danmark, og hans omfattende besiddelser blev konfiskeret. Sperling fik kongens tilladelse til at flytte fra Danmark og havde lægepraksis i Amsterdam 1651-54, men Ulfeldt, plaget af sygdom, tilkaldte ham fra Stockholm, hvortil Sperling rejste i 1653. Sveriges dronning Kristina, en af Europas mest kultiverede regenter, der bl.a. inviterede René Descartes til sit hof, satte stor pris på Ulfeldts selskab, som berettet af Sperling, hvilket igen borger for Ulfeldts dannelse og egenskaber.

Under rejserne havde Sperling længtes hjem til hustru og børn. Hustruen døde i Amsterdam i januar 1654 efter Sperlings hjemkomst fra Stockholm. Siden flyttede han med børnene til Hamburg, Ulfeldt med familie flyttede til dronning Kristinas slot i Barth (vest for Rügen). Men til Danmarks, Ulfeldt-familiens og Sperlings ulykke erklærede Frederik 3. i 1657 krig mod dronning Kristinas efterfølger, Karl 10. Gustav, og tabte. Ulfeldt havde bedt Sperling følge sig på Karl Gustavs felttog i Danmark, og med dem hos svenskerne var scenen sat til yderligere uvenskab med Frederik 3. Ulfeldt så en mulighed for med svensk støtte at få sine konfiskerede besiddelser tilbage. Han deltog på svensk side under fredsforhandlingerne i Roskilde i 1658 efter første del af Karl Gustav-krigen og fik sit ønske opfyldt. Sperling var rejst



“Prospect af Det Kongel. Residentz-Slott i Kiøbenhavn at see fra Høibroe Anno 1698”. Vitruvius TAB. xxxv. Det Kongelige Bibliotek, Billedsamlingen.

tilbage til Hamburg fra Frederiksodde i 1657/58, til lægepraksis dér.

Var Corfitz Ulfeldt landsforræder? Hen mod midten af 1600-tallet beskæftigede Thomas Hobbes sig med individets ret og rejste spørgsmålet om undersåtters ret til at skifte troskabspligt, når en tidligere herskers beskyttende magt var uafvendeligt tabt. Hobbes levede i eksil i Paris 1640-51. Ulfeldt med Sperling havde været på diplomatisk mission i Haag og Paris 1646-47, og de kunne have lært af tidens filosofiske tanker. I 1652 udgav Ulfeldt skriftet *Høytrengende Aeris Forsuar*, forfattet 1651-52 i Stralsund, om uretmæssige anklager imod ham (og Sperling), bl.a. for forsøg på giftdrab på kongen (begge frikendtes), og et forsvar for Ulfeldts embedsførelse. Skriftet blev samme år oversat til latin af Otto Sperling, og det udkom også på hollandsk, tysk og fransk, til dansk vrede. Udsigten til en kommende undersøgelse af hans

embedsførelse synes at have været det, der fik Ulfeldt med familie til at forlade Danmark i 1651. En påstand om, at Ulfeldt i Sverige forsøgte at oppiske en stemning imod Danmark, kan vel indeholde den sandhed, at han talte harmfuldt om sine oplevelser, men Sverige behøvede næppe hans inspiration til sit fjendskab mod Danmark. Ulfeldts samlede optræden såvel som de omgivende politiske miljøer må vurderes i detaljer og upartisk som forudsætning for at besvare ovenstående spørgsmål.

I 1663 dømte Københavns Højesteret Corfitz Ulfeldt til døden *in absentia*. Han forblev udenlands og blev ikke fundet af udsendte ‘sporhunde’. Samme år, under en rejse til England for at opnå et låns tilbagebetaling, blev Leonora Christina fanget og udleveret til danskerne, og hun blev indsat i Blåtårn uden dom. Tårnet var en del af Københavns Slot, og hun skrev senere i sit Jammersminde, der blev

påbegyndt i Blåtårn, at “Ieg laae oc tenkte paa [...], att ieg [...] laae nu fangen, oc nest op til den wæg som mit Brude Sengkammers haffde wærrit” (Leonora Christina [1998]:92). Mens Leonora Christina sad i Blåtårn, blev Ulfeldt henrettet *in effigie* i nærheden. Ulfeldt døde syg og ensom på en båd på Rhinen i Basel-området i 1664. Ulfeldt-processen kaldes af Olden-Jørgensen (2014) for en skueproces.

Sperling, der havde taget en af Ulfeldt-familiens sønner i pleje og opbevarede nogle af familiens ejendele, blev lokket fra Hamburg til Danmark i 1664 og blev lagt i jern og indsat i Blåtårn i en celle under Leonora Christinas. Slotsfogden, der var ansvarlig for fangerne, godtede sig, nynnede og sang og ville danse; “Hand loed Doctern ligge i siine Iern den Nat”, skrev Leonora Christina ([1998]:106). Sperling, der ikke ville (eller kunne?) besvare spørgsmål om Ulfeldt, blev dødsdømt for majestætsforbrydelse, formelt fordi han, bl.a., havde brudt et påbud om ikke at indlade sig med kongens fjender. Men straffen blev ændret til fængsling, og tortur blev undgået, som det siges i eftertiden: vistnok ved svensk intervention begrundet i, at Sperling fra ungdommen havde et vikariat ved Domkapitlet i Hamburg, og Hamburg nu var under svensk jurisdiktion.

Kidnapning var også i 1600-tallet en forbrydelse, og skønt nutidige tekster om Sperling jævnthen fortier problemet, var det klart til stede for den danske regering dengang. Et bevis herpå er et brev (gen)udgivet i 1806 af Vedel Simonsen, der til introduktion skrev, bl.a.: “... den danske Obristlieutenant Hagedorn [...] i April 1664 lokkede [Sperling] ud af [Hamburg], arresterede ham og førte ham fangen til Glückstad, hvorfra han

kort efter blev overført til Blaataarn i Kiøbenhavn. Den danske Regiering, paa hvis Befaling dette var skeet, forudsaae, at et saa voldsomt Skridt vilde krænke de stolte Hamborger [sic], og den frie Rigsstad derved i høieste Maader troe sig fornærmet; den søgte derfor at forebygge en slig Forbittrelse eller rettere dens Virkninger, ved i Tide at forelægge dem saadanne Grunde, som vare tilstrækkelige saavel til at retfærdiggjøre Regieringens Fremfærd, som tillige at betage Hamborgerne Modet til med Kraft at tage sig af denne Sag; den lod til den Ende en Erklæring opsætte i Form af et Brev fra en indfødt Hamborger i Kiøbenhavn til en i Hamborg boesat Borger, og sørgede for at samme kom i Circulation paa de tilbørlige Steder; Brevet var dateret Kiøb. den 11 Juni 1664, og at det var udstædt paa Regieringens Befaling kan neppe nogen tvivle paa; der overveier dets Indhold og kiender hine Tidens politiske Fremgangsmaade”. Brevet er flere siders ‘forklaringer’ omhandlende forbryderen Otto Sperling, svensk indblanding og dansk retfærdighed (tilgængeligt via Google: Tvende Breve angaaende Dr. O. Sperlings Arrest).

I fortsættelse af nævnte brev skrev Simonsen (1806): “Dette Brev synes virkelig ved sine ublide Spaadomme at have gjort den forønskede Virkning; man hørte vel siden at baade Hamborg og Sverrig besværede sig over Sperlings Arrestering ved det danske Hof, men derved forblev det ogsaa”. Da nu de åbenbart havde opgivet, “henvendte hans Søn sig umiddelbar til den danske Konge og tilstillede ham fra Hamborg af en Supplique, i hvilken han i mindre sømmelige Udtryk i Stedet for at udbede sig sin Faders Løsladelse som en Naade, tvertimod begierer den som Retfærdighed”. Dette fornærmede Frederik 3.,

så at “Kongen besluttede at tugte ham for denne Frækhed og overdrog det til Peder Schumacher – siden Griffenfeld – i eget Navn at besvare hans Supplique; Schumacher opfyldte Kongens Ønske, thi han udtømte i sit Svar næsten hele Sprogets Kraft, for at vise Supplicanten hans Fremfærd i hele dens Usselhed; ethvert Ord i samme er et skiærende Sværd og ethvert Udtryk den hvasseste Braad”. Teksten fortsætter endnu nogle linier i denne stil, hvorefter følger gengivelse af Schumachers brev, der begynder således: “Audio te, Sperlingi junior!”

Christian 5., der efterfulgte Frederik 3. i 1670, mildnede dagliglivet i fængslet for Sperling og Leonora Christina. Sidstnævnte blev løsladt i 1685 efter enkedronningens død. Molesworth (1752:103) beskrev Christian 5. som et titalende menneske, “a prince of singular affability and good nature”, der gerne lyttede til andre, men som blev “often overruled by those about him, to whom he leaves the whole management of affairs; because he neither loves, nor has a genius for business”. Det er vel muligt, at kongen nok indså, at det var forkert at holde Sperling kummerligt indespærret i Blåtårn, men manglede styrke og gennemslagskraft til at modgå kortsynede og hævnerrige personers vilje, heriblandt sin mors.

Otto Sperling døde af kulde i Blåtårn i december 1681 få dage før sin 80-års fødselsdag.

Den natur- og lægevidenskabelige mening

Mens den officielle mening i Danmark om Otto Sperling, indpodet eller styrket af Frederik 3.s regering i pøbelsindede dele af befolkningen såsom slotsfogeden i Blåtårn, har været fordømmende eller

indifferent, har Sperlings åndsbeslægtede betragtet ham anderledes.

Vi ser lægen Sperling som en ‘praktisk akademiker’, der med dygtighed anvendte sin viden på daglige opgaver og udfordringer frem for at samle den i videnskabelige afhandlinger. Som botaniker efterlod han sig skriftlige videnskabelige vidnesbyrd. Et af dem er en fortegnelse over planter fra den botaniske ekspedition i 1623 udgivet i Thomas Bartholins *Cista medica Hafn.* i 1662. Et andet, fra 1642, mens Sperling var kongelig *Botanicus*, er en registrant over alle de planter, der blev dyrket i Kongens Have, *Hortus Christianæus seu Catalogus Plantarum* (se f.eks. Thim 2006). Disse arbejder var kendt af professor i botanik ved Københavns Universitet Martin Vahl, der i 1810 oprettede planteslægten *Sperlingia* i familien Asclepiadaceae. Familien indeholder også arten *Asclepias vincetoxicum*, svalerod, beskrevet af Linnaeus omkring 1753, navngivet med reference til den græske lægeguddom *Asklepios* og betegnet “gift-betvinger” (: *vince-toxicum*), fordi udtræk af roden brugtes som middel imod forgiftning. Vahl ønskede at hædre Otto Sperling ved at kalde en ny slægt i lægeplantefamilien Asclepiadaceae for *Sperlingia*. (Systematiske revisioner har siden ændret betegnelserne, og slægtsnavnet *Sperlingia* regnes for et synonym for *Hoya* og er udgået).

I Europas dannede miljøer, hvor Corfitz Ulfeldt, Leonora Christina og Otto Sperling tilbragte læreår og mødte ligemænd, og i naturen, hvor Sperling færdedes med vågne sanser og åbent sind, bevægede tankerne sig uafhængigt af tidens evindelige krige igangsat ved oppisket galskab og med frygtelige lemlæstelser og ødelæggelser til følge. Under opholdet i Sverige bar adelsmanden Ulfeldt på

følelsen af en dyb krænkelse fra Danmark. Trods sine evner blev han udmanøvreret i dansk politik. I Stockholm blev Sperling udnævnt til livlæge for dronning Kristina. Senere, efter Karl Gustav-krigen, blev Ulfeldt uvenner med svenskerne og forsøgte igen at få fodfæste i Danmark. Sperling som erfaren læge med god intuition

begreb sikkert de psykologiske sammenhænge og forblev trofast.

Ser man ud over nutidens politiske Europa, falder nogen lighed mellem Danmark-Norge dengang og Rusland nu én i øjnene. Som refereret af Vibeke Sperling (2014) er der politiske fanger i Rusland. Otto Sperling var politisk fange i 17 år i enevældens Danmark-Norge.

Litteratur

- Bellow, S. 1964. *Herzog*. Penguin Classics, New York, 2003 (p. 351: "In the seventeenth century the passionate search for absolute truth stopped so that mankind might transform the world").
- Bencard, M. 2000. Christian IV as mediator. (Genoptryk fra 1998 i *Krieg und Frieden in Europa II*). Pp 205-213 i *Rosenborg studier*. De Danske Kongers Kronologiske Samling. København.
- Herholdt, J.D. 1811. Et Bidrag til Apothekerkonstens [sic] og Medicinal-Taxtens Historie i de danske Stater. *Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter*. Syvende Aargang, 137-264.
- Hoch, E. 2013. Diagnosing fossilization in the Nordic Renaissance: an investigation into the correspondence of Ole Worm (1588-1654). Pp 307-327 in Duffin, C.J., Moody, R.T.J. & Gardner-Thorpe, C. (eds) *A History of Geology and Medicine*. Geological Society, London, Special Publications, 375.
- Hoch, E. og Petersen, K. Strand 2008. Runamo og Forchhammer. Pp 85-91 in Lyngstrøm, H. et al. (red.) *Roser fra betonslummen. 19 arkæologiske essays*.
- Imer, L.M. 2007. Latin og græsk i romersk jernalder – Fremmed indflydelse på Nordens tidligste runeskrift. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2004, 63-105.
- Kjærgaard, T. 1991. *Den danske Revolution 1500-1800. En økohistorisk tolkning*.
- Lauring, K. 2014. *Slaverne dansede og holdt sig lystige. En fortælling om den danske slavehandel*.
- Leonora Christina [1998]. *Leonora Chistinas Jammers Minde*. Diplomatarisk udgave ved P.L. Hjorth, M.A. Nielsen og I. Nielsen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Molesworth, R. 1752. *An Account of Denmark, as it was in the Year 1692*. Første udgave 1694, sjette udgave 1752.
- Olden-Jørgensen, S. 2014. Ludvig Holbergs dansk-norske enevælde. *Magasin fra Det Kongelige Bibliotek*, 27. årgang, nr. 3, 17-26.
- Schou, J.H. 1795. *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne, et cetera*. I Deel. Som indeholder K. Christian V. Frr. fra 1670 til 1699 samt nogle før Hans Tid udkomne Anordninger. Anden Udgave.
- Simonsen, V. 1806. Tvende Breve angaaende Dr. O. Sperlings Arrest. *Nye Danske Magazin*, 3(1), 30-41.

- Smith, S. Birket 1885. *Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi (1602-1673)*, oversat i Uddrag efter Originalhaandskriftet med særligt Hensyn til Forfatterens Ophold i Danmark og Norge samt Fangenskab i Blaataarn. Med forord pp iii-viii.
- Sperling, V. 2014. Memorial kræves "likvide-ret". *Politiken*, 10. nov., 8.
- Thim, T. 2006. *Christian IV og hans roser*.
- Toftgaard, A. (under udgivelse). Les langues à la cour de Danemark à la Renaissance et l'italianisme à l'époque de Christian 4. (1577-1648). Pp xx-xx in Bleuler, A.K. & Balsamo, J. (édit.) *Les cours : lieux de rencontre et d'élaboration des langues vernaculaires à la Renaissance (1480-1620)*. Genève : Droz.
- Ulfeldt, J. 1608/1993. *Ruslandsrejse 1578*. Udgave 1993: Oversættelse fra latin med forord af Richard Mott. Orig. Udg. 1608 v. Melchior Goldast. Frankfurt.
- Wagner, P.H. 1986. Steno and Ray. Two geologists and men of faith. Pp 153-166 in Poulsen, J.E. & Snorrason, E. (red.) *Nicolaus Steno 1638-1686. A Re-consideration by Danish Scientists*.